

Фундаментальна студія українського вченого чи З яким Шевченком вступаємо в ХХІ століття

Євген Нахлік. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. — Львів, 2003. — 568 с. — (Серія „Літературознавчі студії”. Вип. 8).

Надруковано в журналі: Київська старовина. — К., 2004. — № 3(357). — С. 168–172.

Нове звернення до спадщини Тараса Шевченка, котрий сприймається національною культурною спільнотою як духовна підвалина власної самототожності, самодостатності та один з базових чинників її самостійного історичного і майбутнього існування¹, справа сьогодні вельми ризикована, небезпечна, пов'язана з чималими труднощами і така, що має досить реальний шанс закінчитися жорстоким фіаско. Ризикована тому, що постать Шевченка за останнє десятиліття виявилася настільки заангажованою і метушливо зтираженою, що починає вихолощуватися і кам'яніти, а амплітуда форм масового ставлення до неї може звестися лише до трьох випадків: або до риторизування (пафосно-обожнювального, закливаючого, панегіричного, ритуального, включаючи політико-прагматичне), або до пародіювання (як свідомого, так і через некомпетентність), або до постаменталізації (під гаслом вічної пам'яті на зразок того, що свого часу зробили, скажімо, з постаттю Володимира Маяковського). І якщо і далі буде панувати інтенсивна експлуатація цих форм, то неминучим виявиться лише один невтішний наслідок — байдужість до ренесансного і фундаментального для української культури явища і виведення його через нездатність до

---

¹ Не дарма ще М. Г. Чернишевський відзначав, що якщо нація має такого поета як Міцкевич чи Шевченко, то її національна література вже „не потребує ні з чийого боку ласки”, бо не визнавати такої літератури „означало б виявити власну дикість” (див.: *Чернышевский Н. Г. Новые периодические издания. „Основа” // Чернышевский Н. Г. Полн. собр. соч.: В 15 т. — М., 1939–1950. — Т. VII. — С. 935–936).*

живого діалогічного співіснування з ним із зони власного актуального духовно-історичного буття.

Так само й у сфері літературознавства, зокрема історико-літературної його галузі нове звернення до творчої спадщини Т. Г. Шевченка є теж ризикованим. І справа тут не в тому, що Шевченкіана має свій чималий досвід і налічує величезну кількість наукових студій різних жанрів, виникнення яких не обмежується географічними кордонами України², і навіть не в тому, що тут вже є свої стереотипи, методологічна, науково-методична, теоретико-концептуальна інерція, якої не так легко позбутися. Справа у тій загальній ситуації, яку переживає сьогодні сучасне українське літературознавство з властивою їй „некомфортністю” — ситуації власного методологічного самовизначення, статусної саморефлексії, яка не може не впливати на дослідження як загальних, так і спеціальних літературознавчих проблем. Іншими словами, перш ніж приступати до своєї спеціальної наукової теми, дослідник (якщо він по-справжньому пильнує свій професійний статус) змушений визначатися стосовно великої кількості питань, які, здавалося б, безпосереднього відношення до його теми не мають, та й навіть у текст його майбутнього дослідження можуть не потрапити, але без орієнтації в яких йому просто не вдасться компетентно здійснити свою професійну роботу.

У цьому відношенні зразу хочу зауважити, що рецензована книга Є. Нахліка є зразком цілком виправданого ризику, коли автор повністю впорався з тими завданнями, яких хотів досягнути у своєму дослідженні. В результаті українське шевченкознавство і загалом літературознавство поповнилося солідною, і не боюся сказати, фундаментальною студією, написаною в кращих традиціях науки про літературу, позбавленою кон'юнктури, — студією, яка не догматизує (а отже і не деактуалізує) свою тему, а виводить її на нові гносеологічні горизонти. Монографія Є. Нахліка

---

² Див., наприклад, рецензію Т. Носенко на монографію Магдалени Ласло-Луцок „Творчість Шевченка на тлі його доби”, що побачила світ 2002 року в бухарестському видавництві „Мустанг” (Слово і Час. — К., 2004. — № 1. — С. 71–78).

за сконцентрованою в ній проблематикою настільки різноаспектна³, що розмова про неї не може вичерпуватися типовою рецензією, в якій в одній частині вказуються окремі позитиви, в іншій — окремі негативи, з обов'язковим за своєю усталеністю висновком про те, що останні ні в якому разі не заперечують цінність рецензованого видання. Відразу підкреслю: фундаментальна студія Є. Нахліка аналітично синтезувала і прорефлектувала настільки багатий історико-літературний і теоретико-концептуальний матеріал⁴, що вона сама вимагає до себе уважного диференційованого ставлення представників різних літературознавчих „цехів” — шевченкознавців, полоністів, русистів, компаративістів, теоретиків літератури та методологів літературознавства. Тому звернуся у цій рецензії лише до тих аспектів новітнього синтетичного компаративного дослідження Шевченка, які дозволять мені належним чином мотивувати моє особисте враження від даного видання.

Перше, що обумовлює успішність рецензованого дослідження, — це чітке усвідомлення автором зв'язку між характером дослідницької мети, системи завдань і засобами їх досягнення і вирішення. „**Особливим завданням** пропонованої монографії, — пише Є. Нахлік, — є показати Шевченка, зазвичай „забронзованого”, як творчу особистість з людським обличчям. Яка реальна доля реальної авторської особистості криється за міфотворчістю і міфологізацією Шевченка і Пушкіна, „трьох пророків” <Міцкевича, Словацького, Красінського>? — ось наскрізна проблема, яку намагаюся з'ясувати” (с. 10)⁵.

³ Щоб переконатися в цьому, досить перелічити лише назви розділів цієї книги, які відразу показують проблемно-тематичну площину порівняльного аналізу Шевченка, Міцкевича та Пушкіна: **I.** Революціонізм і/чи консерватизм? Імперія і/чи свобода? **II.** Питання перцепції та рецепції. Інтертекстуальні зв'язки (відношення до окремого тексту). **III.** Історія і міфотворчість. **IV.** Характер підходів та оцінок (Прямолінійність, неоднозначність, амбівалентність). **V.** „Скандал зла” (Проблема теодицеї). **VI.** Між тілом і духом, природою і благодаттю (Віталізм, спіритуалізм, танатологія). **VII.** „Філософія трагізму”. Російська ‘Судьба’, польський ‘Los’, українська ‘Доля’, Або фаталізм, волюнтаризм, абсурдний бунт (виклик). **VIII.** Екзистенційні ліричні роздуми. **Підсумкові спостереження.** Романтики з погляду модернізму й постмодернізму.

⁴ Див. хоча б с. 12–13, де подається перелік авторів, з чікими роботами в рецензованій книзі ведеться науковий діалог.

⁵ У цьому відношенні формулювання Є. Нахліком на с. 11 „**головної мети**” його роботи як „з'ясувати і висвітлити Шевченкові рефлексії над соціальним, національним та універсальним становищем людини й індивідуальний екзистенційний досвід поета на окресленому письменницькому тлі” може сприйматися як

Таке дослідницьке цілепокладання і проблемна спрямованість цілком відповідає характерові матеріалу і специфіці об'єкта дослідження — свідомій настанові романтиків на специфічну єдність ліричного героя, в основі якої, за словами Л. Я. Гінзбург, знаходиться „переконавання у тому, що мистецтво і життя ... прагнуть до ототожнення і тотожність ця може розповсюджуватися на все... Реальне життя, біографія людини починає розглядатися як побудова, як художня форма”⁶. Саме завдяки цьому видається цілком виправданим і необхідним *критичне, вибіркове* використання Є. Нахліком свідомо обраних ним окремих вихідних засад, прийомів, термінів, евристичних результатів різних методологічних підходів, як власне літературознавчих (та ж компаративістика з її орієнтацією на висвітлення контактено-генетичних зв'язків, типологічних збіжностей тощо), так і тих, що виходять за межі науки про літературу чи прийшли в неї з інших наукових чи філософських галузей (фрейдівський психоаналіз, юнгівські архетипи, теорії тексту й інтертекстуальності, деконструкції й ін.). При цьому принципово важливо, що Є. Нахлік не намагається, так би мовити, „усім догодити”, усіх визнати (що не сумісно з принциповою науковою позицією), а робить свідомий методолого-теоретичний вибір і відстоює його продуктивність — вибір у напрямку реабілітації традиційної для академічного літературознавства категорії авторської творчої індивідуальності, взятої в тісних динамічних зв'язках з художнім текстом, коли „текст пояснюється через автора, автор — через створений ним текст” (с. 9–10). Загалом можна стверджувати, що здійснений Є. Нахліком історико-літературний аналіз творчої спадщини трьох видатних слов'янських романтиків, основоположників відповідних слов'янських літератур супроводжується тією аналітико-синтезуючою теоретико-літературною роботою, яка надає практичному

більш тематична конкретизація того „**особливого завдання**” рецензованої роботи, яке міститься сторінкою вище і фактично є її основним методологічним цілепокладанням. (У всіх цитатах зберігається авторський правопис і авторські виділення тексту — І. К.).

⁶ Див.: Гинзбург Л. Я. О лирике. Изд. 2-е, доп. — Л., 1974. — С. 159–160.

літературознавчому аналізу конкретного матеріалу необхідну теоретичну ґрунтовність.

Разом з тим я ні в якому разі не хочу сказати, що обраний Є. Нахліком спосіб роботи з конкретним історико-літературним матеріалом є єдино правильний — цілком можливі інші підходи, інші варіанти методологічного синтезу, які, будучи свідомо і послідовно проведеними, цілком здатні відкрити інші ґносеологічні і проблемні горизонти. Але варто визнати, що обраний автором рецензованої роботи варіант дозволив йому максимально коректно і повно врахувати наявний у полі досліджуваних ним проблем евристичний і концептуальний досвід українських і зарубіжних учених і завдяки цьому створити справжнє, добротне узагальнююче дослідження, що базується на законі наукової спадкоємності і наступності.

Зрозуміло, що з тими чи іншими висновками цього дослідження можна і треба буде не погоджуватися⁷. Але для того, щоб з ними полемізувати, тим паче їх спростовувати, доведеться дотримуватися висоти тієї планки, яку задано у рецензованій книзі. Тут вже не обійтися простими запереченнями, констатаціями, побіжними зверхніми зауваженнями чи іронічними натяками на зразок „окремих стилістичних огріхів”⁸ тощо.

⁷ Наприклад, я не переконаний у доцільності (перш за все теоретичній) використання у такому солідному дослідженні відверто інерційних формулювань на зразок тлумачення історизму психологічної лірики Шевченка як „правдивого, конкретно-історичного відображення життєвої та психологічної історії автора як творчої особистості середини XIX ст.” (с. 165, курсив мій — *I. К.*). Вимагає більш чітких пояснень заперечення чи іронічне ставлення автора рецензованої монографії до категорії „художня правда”, зокрема у її безпосередній прив’язці до поняття „історичної правди” (с. 146). Мені здається також, що в аналітиці Є. Нахліка спостерігається недостатньо послідовно проведене розрізнення біографічного автора (поета як людини у повсякденному житті, тобто не в художній системі) і автора як образу, що постає у самому творі і перебуває лише в його художній системі, — розрізнення, на якому цілком слушно, з моєї точки зору, наполягав Михайло Бахтін (див. про це: *Бахтин М. М. Из записей 1970–1971 годов // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — С. 353–354*). А з цим пов’язане і питання про те, наскільки продуктивним і легітимним у верифікаційному плані (особливо враховуючи природу „естетичного об’єкта”) є пояснення художнього світу поета фрейдівськими психоаналітичними комплексами. Нарешті, явну особистісну сентиментальність вносить у загалом суто науковий текст безпосередня прив’язка до вірша Ю. Словацького „Прогоство” зустрічі 2001 р. Івана-Павла II з молоддю у Львові, де „Папа Римський молитвою й піснею прогнав хмари — і виглянуло сонце” (с. 29). Як би там не було, але гадаю, що цей пасаж належить іншому, ненауковому за своїм ґатунком дискурсові.

⁸ Скажімо, в стилістичному плані монографія Є. Нахліка не приховує того, що її автор живе і працює у Львові (див. такі вживані форми: „особистості”, „творчості”, „екзистенціалізм” і т. і., правда зберігається все ж форма „міфологізація”, а не „мітологізація”), так само, як подібне знайдемо і в „Антології світової літературно-критичної думки XX ст.”, що вийшла першим виданням у тому ж Львові в 1996 р. за редакцією Марії Зубрицької. Але це вже не проблема літературознавства чи певної авторської історико-літературної концепції. Можна також понаходити в книзі Є. Нахліка і випадки порушення послідовності зв’язку між абзацами або навіть певну її перевантаженість матеріалом (через намагання досягнути неосяжне). Але не в

Друге, що треба відзначити, — це вдало вибране тло для розгляду Шевченкової особистості і творчості, яке складають перш за все чільні представники польської (Міцкевич) та російської (Пушкін) національних літератур. Це дозволило вести розмову про Шевченка як основоположника нової української літератури, так би мовити, за великим рахунком, на перетині дії закономірностей розвитку як представлених цими поетами національних літератур, так і світового літературного процесу. І тут хочу підкреслити особливу повагу Є. Нахліка до об'єктного матеріалу його студії, завдяки чому він уникає упередженості, зневаги до чужого, так часто властивих багатьом сучасним нараціям (особливо експресивно-публіцистичного гатунку). Будучи вірним кращим науковим академічним традиціям, автор рецензованого дослідження не судить обраних поетів, не стверджує одного за рахунок іншого, а прагне перш за все *зрозуміти* їх як своєрідні художні, суспільно-історичні, історико-культурні та індивідуально-психологічні феномени, намагається якомога повніше відтворити ті інформаційні (історико-культурний, історико-літературний, суспільно-історичний, літературознавчий тощо) контексти, без знання яких неможлива компетентна і по-справжньому сучасна розмова про них.

Те ж саме стосується і культури наукової полеміки, якою наскрізь проникнута монографія Є. Нахліка. По-перше, автор дуже коректно ставиться до своїх опонентів і перед тим, як заперечувати ту чи іншу позицію, максимально повно реконструює її (аж до буквального текстуального відтворення). По-друге, відрядно, що у рецензованій монографії полеміка ведеться не з популярними масовими книжечками чи публікаціями, в яких часто-густо видаються за свої чужі думки, та ще й такі, що „вмерли” задовго до появи тієї чи іншої популярної брошури. Свою наукову позицію Є. Нахлік вибудовує у полеміці з авторитетними і, як мінімум, компетентними у галузі конкретної історико-літературної проблеми

них суть справи, бо навіть вказана перевантаженість може бути оцінена як, так би мовити, неминучий негатив позитивного прагнення автора до максимальної змістовної повноти викладу.

науковцями, у полеміці з новітніми, скажімо, шевченкознавчими роботами, і при цьому не оминає гострих кутів, а безпосередньо і цілеспрямовано виходить на „больові точки” відповідного предметного матеріалу⁹.

Третє — це розуміння Є. Нахліком виключно діалогічного способу стосунків з мистецтвом, який органічний буттєвому модусу його існування, де реалізується настанова на осягнення і взаємозбагачення, порозуміння і свободу особистості, а не на прагнення до панування чи оволодіння кимсь чи чимось. Такий підхід не передбачає авторитарного ставлення авторитетного митця до читача (яке неможливе в сучасній соціокультурній ситуації Постмодерну, коли вже ніхто нікому на слово не вірить), а навпаки послідовно дотримується права особистості на власне світоглядне обличчя, і відповідно права дослідника описати об’єктивну (тобто властиву об’єктові дослідження) і продуктивну обмеженість досліджуваного художнього феномену, що дозволяє у даному конкретному випадку не втискувати „у Шевченкову поезію невластивих їй схем, уявлень, оцінок” (с. 15), не робити з національного поета мертвого ідола чи засіб для досягнення якихось суспільно-прагматичних цілей. І це, як на мене, сьогодні найважливіше.

Безумовно, як я вже зазначав вище, в рецензованій книзі є свої неминучі слабкі сторони чи певні протиріччя. До неї, як і до будь-якої дослідницької практики, можна і треба висувати конкретні зауваження різних рівнів, можна і треба не погоджуватися з окремими твердженнями тощо. Але найголовніше для мене зараз інше — це те, що завдяки студії Є. Нахліка, як і завдяки виходу вже 5-ти солідних томів нового повного зібрання творів Т. Г. Шевченка, можна з упевненістю відповісти на запитання, яке винесене в заголовок цього тексту: „З яким Шевченком вступаємо в XXI століття?” — зі складним, неоднорідним художнім і духовним феноменом, осягнення якого можливе лише на широкому — європейському і національному — історико-

---

⁹ Здається, єдиний випадок, що суперечить цій характеристиці знаходиться на с. 221, де читаємо: „Міфотворчість не є синонімом брехні, як *дехто* гадає...” (курсив мій — І. К.). А хто ці *дехто*? На якій підставі вони так вважають? Так чи інакше, але ця фраза, попри бажання автора, та все ж надто стилістично нагадує колишнє радянське „кое-кто считает”. Варто, мабуть, було Є. Нахлікові до кінця витримати задану первісно в запропонованому ним науковому дискурсі поважну відкритість і персоніфікованість полеміки.

культурному тлі, з Шевченком як живим художньо-естетичним явищем, у якому зосереджені витoki проблематики нашого сьгоднішнього і майбутнього буттєвого поставання, з Шевченком як рівноправним учасником нашого власного духовно-життєвого діалогу.

І останнє. Колись видатний російський філолог Лідія Гінзбург в одному зі своїх інтерв'ю говорила про особливе становище тих, хто вивчає мистецтво, тому що вони, на відміну від природознавців, повинні *любити* предмет свого дослідження, не бути байдужими до нього¹⁰. Так от, Євген Нахлік, і це відчувається на кожній сторінці його монографії, особистісно не байдужий до складного і багатопланового предмету свого наукового дослідження, завдяки чому його студія виявляється не „холодно-анонімною” (об'єктивістською чи академічною у негативному значенні цього слова), а глибоко авторською, особистісною і це не тільки зумовлює прихильне ставлення до неї читача, але виступає далеко не останнім чинником успішності виконаної гуманітарної науково-дослідної роботи.

---

¹⁰ Див.: Гинзбург Л. Я. Разговор о литературоведении // Гинзбург Л. Я. О старом и новом. Статьи и очерки. — Л., 1982. — С. 43.